

**П.С. Харлашин, Т.М. Чаудрі,
М.Я. Меджибожський**

**Присвячено 80-річчю кафедри металургії сталі
Призовського державного технічного університету**

**ОСНОВИ
ТЕРМОДИНАМІКИ І
КІНЕТИКИ СУЧАСНИХ
СТАЛЕПЛАВИЛЬНИХ
ПРОЦЕСІВ**

**Підручник для студентів ВУЗів, які навчаються за напрямком
«Металургія чорних металів»**

2009

УДК 669.18 (073)

Основи термодинаміки і кінетики сучасних сталеплавильних процесів / Підручник для ВУЗів/ П.С. Харлашин, Т.М. Чаудрі, М.Я. Меджибожський – Маріуполь, 2009 – 340 с.

У підручнику висвітлено теоретичні основи металургії сталі. Наведено останні дані з термодинаміки і кінетики найважливіших процесів, що відбуваються у сталеплавильних ваннах. Викладено різні теорії будови рідких шлаків сталеплавильного виробництва і розлавів на основі заліза. Описано явища на поверхнях поділу фаз. З урахуванням теорії тепло- і масообмінних процесів багато рівнянь доповнено інженерними розрахунками.

Для студентів вузів, які навчаються за спеціальністю «Металургія».

Після кожного розділу доповнено прикладами та задачами з термодинамічних та кінетичних процесів, що протікають у сучасних окислювальних металургійних системах.

ISBN 966-604-050-6

Рецензенти: академік Національної академії наук України, директор Фізико-технологічного інституту металів і сплавів НАНУ, докт.техн. наук, професор Найдек В.А.;
член-кореспондент НАНУ, докт. техн. наук, професор, зав.кафедрою фізико-хімічних основ технології металів Національного технічного університету України «КП» Чернега Д.Ф.;
зав.кафедрою металургії сталі Дніпропетровської національної металургійної академії України, докт.техн. наук, професор Бойченко Б.М.

Затверджено Міністерством освіти України як підручник для студентів вузів, які навчаються за спеціальністю «Металургія»

Друкується за рішенням Методичної Ради Приазовського державного технічного університету № 9 від 26.05.09 та рішенням Вченої Ради металургійного факультету № 11 від 21.04.09

ПЕРЕДМОВА

Вдосконалення сталеплавильних процесів, що застосовуються, і створення нових зумовлюють підвищені вимоги до рівня теоретичних знань майбутніх спеціалістів незалежно від того, де вони працюватимуть: у науково-дослідних організаціях, у проектних інститутах чи безпосередньо на виробництві.

Успішному розвитку теорії сталеплавильних процесів сприяли праці довосного періоду (вітчизняних учених А.А. Байкова, В.Є. Грум-Гржимайло, М.М. Доброхотова, М.М., Карнаухова та зарубіжних дослідників С. Герті, Ф. Карбера, Г. Шенка, В. Ельзена), досягнення фізичної хімії виробництва сталі і суміжних наук у післявоєнний період (праці В.І. Баптизманського, В.А. Григоряна, О.А. Єсіна, В.С. Кочо, О.М. Морозова, А.М. Самаріна, В.І. Явойського, І.Ф. Річардсона, Е. Таркдогана, Дж. Чіпмена, Дж. Елліота).

У підручнику питання термодинаміки процесів, у тому числі величини зміни вільної енергії Гіббса ΔG° і константи рівноваги хімічних реакцій K , розглядаються у взаємозв'язку з механізмом і кінетикою гетерогенних сталеплавильних процесів. Це дає змогу чітко простежити вплив термодинамічних факторів не лише на напрямленість і можливі межі перебігу різних хімічних процесів, але й на швидкість окремих ланок, що обмежують хід процесів у цілому.

Якщо, наприклад, процес лімітується дифузією речовини у пограничному шарі поблизу поверхні поділу фаз, то дифузійні перепади концентрацій речовин визначаються як різниці концентрацій речовин в об'ємах фаз і на поверхні їх поділу $C_{об} - C_{пог}$. Величини $C_{пог}$ часто дуже близькі до рівноважних і зумовлені термодинамічними величинами ΔG° і K .

Отже, термодинаміку усіх реакцій у сталеплавильних ваннах необхідно вивчати поряд з механізмом і кінетикою процесів.

Автори намагались висвітлити у книзі в межах спецкурсу «Теоретичні основи металургії сталі» головні питання термодинаміки і кінетики сталеплавильних процесів з урахуванням результатів сучасних досліджень. Спірні, суперечливі положення, погляди і дані аналізуються на основі найбільш вірогідних результатів нових теоретичних і експериментальних досліджень. Ряд висновків ґрунтується на останніх досягненнях сталеплавильного виробництва, а також на дослідженнях авторів.

У підручнику наведено розв'язки задач з кінетики процесів і масообміну, викладено напрями досліджень недостатньо вивчених питань.

З метою полегшення засвоєння матеріалу в кінці деяких параграфів наведено приклади розрахунків і узагальнюючі висновки, а в кінці розділу вміщено контрольні запитання для самостійної підготовки.

ЗМІСТ

	Стр.
Передмова.....	3
ЧАСТИНА I ЗАГАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТАЛЕПЛАВИЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ.....	4
Розділ 1 ЕЛЕМЕНТИ ХІМІЧНОЇ ТЕРМОДИНАМІКИ	4
1.1 Характеристика термодинамічних систем.....	4
1.2 Термодинамічні функції.....	6
1.3 Основні закони термодинаміки.....	8
Розділ 2 ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНІВ ФІЗИКО- ХІМІЧНОЇ РІВНОВАГИ ДО СТАЛЕПЛАВИЛЬНИХ СИСТЕМ.....	11
2.1 Загальна характеристика сталеплавильних процесів	11
2.2 Закони фізико-хімічної рівноваги для ідеальних і реальних систем.....	14
2.3 Залежність константи рівноваги від температури і зміни вільної енергії Гіббса.....	20
2.4 Методи визначення енергії Гіббса і констант рівноваги реакцій.....	21
2.5 Визначення активності речовин.....	28
2.6 Зміна вільної енергії Гіббса – міра міцності хімічних сполук (хімічної спорідненості компонентів реагуючих речовин).....	30
2.7 Деякі особливості застосування рівнянь фізико-хімічної рівноваги до сталеплавильних систем.....	32
Контрольні запитання.....	35
Розділ 3 ХАРАКТЕРИСТИКА РІДКОГО МЕТАЛУ. РОЗЧИНИ РІЗНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У РІДКОМУ ЗАЛІЗІ.....	36
3.1 Властивості та особливості будови твердого і рідкого металу.....	36
3.2 Методи дослідження структури рідких сплавів	40
3.3 Розчин вуглецю в рідкому залізі	42
3.4 Розчини кремнію, марганцю, нікелю, хрому,	44

	кобальту і молібдену в рідкому залізі	
3.5	Розчини сірки і фосфору у рідкому залізі та його сплавах	47
3.6	Розчин кисню в рідкому залізі	50
3.7	Розчини водню та азоту в твердому залізі	52
	Контрольні запитання	55
Розділ 4	БУДОВА РІДКИХ ШЛАКІВ ТА ЇХ ВЛАСТИВОСТІ. МЕТОДИ РОЗРАХУНКІВ РІВНОВАГИ МІЖ ШЛАКОМ ТА МЕТАЛОМ	56
4.1	Молекулярна теорія будови шлаків	56
4.2	Іонна теорія будови шлаків	60
4.3	Методи розрахунків активності оксиду заліза(II) в шлаці	66
4.4	Хімічні властивості шлаків	69
4.5	Фізичні властивості шлаків	72
	Контрольні запитання	75
Розділ 5	ПОВЕРХНЕВІ ЯВИЩА У СТАЛЕПЛАВИЛЬНИХ ПРОЦЕСАХ	76
5.1	Роль вільної поверхневої енергії в термодинамічних процесах	76
5.2	Поверхневий натяг металургійних розплавів ...	78
5.3	Міжфазовий натяг	80
5.4	Адгезія і когезія	81
5.5	Вплив поверхневої енергії на термодинамічні параметри хімічних реакцій у сталеплавильній ванні	83
5.6	Адсорбційні процеси	87
	Контрольні запитання	91
Розділ 6	ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ХІМІЧНОЇ ТА ДИФУЗІЙНОЇ КІНЕТИКИ СТАЛЕПЛАВИЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ	92
6.1	Стадії сталеплавильних процесів	92
6.2	Швидкість хімічних реакцій та дифузійних стадій гетерогенних процесів	93
6.3	Способи визначення лімітуючих стадій та ланокгетерогенного процесу	96

6.4	Методи визначення товщини пограничного шару. коефіцієнта масопереносу та дифузійних потоків	97
6.5	Теоретичні рівняння для розрахунків дифузійних потоків.....	99
6.6	Експериментальне визначення коефіцієнтів масопереносу у реальних реакторах та на гарячих моделях.....	101
6.7	Холодне моделювання	105
6.8	Розчинення твердих часточок у рідкій фазі	108
6.9	Дифузія в об'ємі твердих часточок і крапель	114
	Контрольні запитання	117
ЧАСТИНА II ТЕРМОДИНАМІКА І КІНЕТИКА ПРОЦЕСІВ У СТАЛЕПЛАВИЛЬНИХ ВАННАХ.....		
		118
Розділ 7	ПРОЦЕС ЗНЕВУГЛЕЦЮВАННЯ СТАЛІ	118
7.1	Термодинаміка реакції окислення вуглецю	118
7.2	Вміст кисню в киплячій ванні	121
7.3	Механізм окислення вуглецю у ванні подової печі	122
7.4	Кінетика окислення вуглецю у ванні подової печі. Відносна швидкість окремих ланок процесу	126
7.5	Аналіз процесу росту бульбашки CO, що спливає у ванні, при дифузійному режимі окислення вуглецю.....	126
7.6	Оцінка міжфазної поверхні шлак - метал, метал - бульбашки і шлак - атмосфера печі	131
7.7	Визначення лімітуючої ланки процесу зневуглицювання. Оцінка перепадів концентрацій у ванні	133
7.8	Механізм і кінетика зневуглицювання під час продування ванни киснем або повітрям	135
7.9	Подове кипіння при продуванні ванни киснем зверху.....	136
7.10	Вміст кисню в металі при квазістаціонарному процесі зневуглицювання. Саморозкислення сталі.....	138
7.11	Критична концентрація вуглецю в металі.....	140
7.12	Швидкість вигорання вуглецю під час продування металу при зниженій його	144

	температурі	
7.13	Прискорення вигорання вуглецю при низькому його вмісті в металі	146
	Контрольні запитання	149
Розділ 8	ДЕЯКІ ПИТАННЯ ГІДРОДИНАМІКИ СТАЛЕПЛАВИЛЬНОЇ ВАННИ.....	151
8.1	Потужність перемішування ванни під час чистого (подового) кипіння	151
8.2	Потужність перемішування ванни при продуванні окислювальними газами	153
8.3	Поверхня контакту фаз при продуванні металу киснем.....	155
	Контрольні запитання	157
Розділ 9	ПРОЦЕС ОКИСЛЕННЯ - ВІДНОВЛЕННЯ МАРГАНЦЮ	158
9.1	Механізм та термодинаміка процесу	158
9.2	Кінетика процесу окислення марганцю	160
9.3	Поведінка марганцю в ході плавки	163
	Контрольні запитання	164
Розділ 10	ПРОЦЕС ОКИСЛЕННЯ-ВІДНОВЛЕННЯ КРЕМНІЮ.....	165
10.1	Механізм та термодинаміка процесу	165
10.2	Кінетика процесу окислення кремнію	166
10.3	Зміна концентрації кремнію в ході плавки	168
	Контрольні запитання	169
	Розділ 11 ПРОЦЕС ОКИСЛЕННЯ- ВІДНОВЛЕННЯ ФОСФОРУ.....	171
11.1	Механізм та термодинаміка процесу	171
11.2	Коефіцієнти розподілу фосфору між металом і шлаком різного складу	173
11.3	Кінетика процесу дефосфорації металу	175
11.4	Поведінка фосфору в ході плавки в сталеплавильних ваннах	177
11.5	Механізм окислення фосфору в киснево- конвертерному процесі	179
	Контрольні запитання	179
		337

Розділ 12	ПРОЦЕС ДЕСУЛЬФУРАЦІЇ СТАЛІ	181
12.1	Термодинаміка процесу	181
12.2	Деякі трактування механізму десульфурації, що ґрунтуються на молекулярній теорії шлаків	185
12.3	Реакція десульфурації в світлі іонної теорії шлаку	188
12.4	Роль марганцю в десульфурації металу.....	192
12.5	Кінетика десульфурації при взаємодії металу з шлаком	193
12.6	Поведінка сірки в ході плавки	196
12.7	Ступінь десульфурації чавуну	197
12.8	Роль газової фази в процесі десульфурації сталі	199
12.9	Термодинаміка та кінетика десульфурації металу при вдуванні порошкоподібного вапна	201
	Контрольні запитання	205
Розділ 13	ПРОЦЕСИ В КРАПЛЯХ	206
13.1	Роль крапель металу (корольків) в інтенсифікації сталеплавильних процесів.....	206
13.2	Окислення вуглецю в корольках	208
13.3	Тривалість перебування корольків у шлаці	211
13.4	Частка участі корольків у зневуглецюванні ванни	215
13.5	Деякі сучасні дослідження зневуглецювання крапель.....	216
13.6	Кінетика окислення вуглецю в краплях металу при безперервному струминному (пульверизаційному) рафінуванні	217
13.7	Кінетика розчинення крапель оксиду заліза (II) в металі	219
	Контрольні запитання	221
Розділ 14	ПЛАВЛЕННЯ БРУХТУ В РІДКОМУ РОЗПЛАВІ.....	222
14.1	Механізм та кінетика плавлення брухту	222
14.2	Механізм і кінетика дифузійного плавлення брухту	226
14.3	Роль дифузії вуглецю у твердій фазі.....	231
14.4	Математична модель дифузійного плавлення	233

	брухту	
14.5	Дослідження плавлення брухту у виробничих агрегатах	239
	Контрольні запитання	244
Розділ 15	ТЕРМОДИНАМІКА І КІНЕТИКА РОЗКИСЛЕННЯ СТАЛІ.....	245
15.1	Мета розкислення. Види сталі при різному ступені розкислення	245
15.2	Основні методи розкислення сталі	252
15.3	Основи осаджувального розкислення. Головні сталі процесу.....	254
15.4	Розкислення сталі марганцем	263
15.5	Розкислення сталі кремнієм	269
15.6	Комплексне розкислення сталі кремнієм та марганцем.....	274
15.7	Розкислення сталі алюмінієм	279
15.8	Розкислення сталі хромом, ванадієм, титаном, цирконієм, бором.....	285
15.9	Розкислення сталі кальцієм	296
15.10	Дифузійне розкислення.....	299
	Контрольні запитання	303
Розділ 16	ТЕОРЕТИЧНІ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДЕЯКИХ ПРОЦЕСІВ ПОЗАПІЧНОГО РАФІНУВАННЯ МЕТАЛУ.....	305
16.1	Технологія та кінетика процесу дифузійного розкислення сталі при обробці її рідким синтетичним шлаком у ковші.....	305
16.2	Десульфуріяція металу рідким синтетичним шлаком.....	312
16.3	Десульфуріяція чавуну та сталі кальцієм і магнієм.....	315
	Контрольні запитання	322
	Іменний вказівник.....	323
	Предметний вказівник.....	325
	Список рекомендованої літератури	331
	Зміст	334